

РЕЦЕНЗІЯ ОФІЦІЙНОГО РЕЦЕНЗЕНТА

кандидата економічних наук, доцента, доцента кафедри менеджменту імені професора Л.І. Михайлової Сумського національного аграрного університету
ХАРЧЕНКО ТЕТЯНИ МИКОЛАЇВНИ

на дисертаційну роботу аспірантки кафедри обліку і оподаткування
Чжан Лі (Zhang Li) на тему «Advancements of corporate social responsibility practice in China: the case of the impact of business and financial routine on CSR» («Удосконалення практики корпоративної соціальної відповідальності в Китаї: економічне оцінювання впливу ділової та фінансової рутини на КСВ»), поданої на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 07 - управління та адміністрування за спеціальністю 073 - «Менеджмент»

Актуальність теми дисертації

Взаємодія корпоративного обліку та фінансів із стратегіями КСВ стала об'єктом уваги вчених та дослідників у зв'язку із зростанням усвідомленості про соціальні та екологічні виклики у сучасному бізнесі. Дослідження виявило, що фінансові аспекти, такі як інвестиції у сталість, зменшення викидів та інші соціально відповідальні практики, можуть впливати на фінансовий успіх компанії. Водночас, корпоративний облік визначає, як ці фінансові аспекти відображаються у фінансовій звітності, що має значення для зацікавлених сторін. Організаційно-управлінські рутини також виявилися ключовим елементом в здійсненні позитивного впливу на КСВ. Ефективні управлінські практики, спрямовані на інтеграцію соціальних та екологічних питань у стратегічне прийняття рішень, можуть значно підвищити рівень соціальної відповідальності компанії. З огляду на це тема дисертаційної роботи здобувача наукового ступеня доктор філософії Чжан Лі на тему «Удосконалення практики корпоративної соціальної відповідальності в Китаї: економічне оцінювання впливу ділової та фінансової рутини на КСВ» є своєчасною, актуальною, теоретично та практично значимою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертаційна робота виконана в рамках плану наукових досліджень кафедри обліку та оподаткування Сумського національного аграрного університету за темами: «Розвиток корпоративної звітності зі сталого розвитку / ESG звітності та інфраструктури її обслуговування (0121U100104); та «Розвиток корпоративного управління та корпоративних відносин на засадах сталого розвитку» (0121U100113).

Наукова новизна одержаних результатів

Наукові положення, висновки та рекомендації, викладені у дисертаційній роботі є достатньо обґрунтованими, мають науковий зміст та значення. Отримані наукові результати достовірні та ґрунтуються на

дослідженнях теоретичного та емпіричного змісту, а сформульована мета відповідає темі дослідження, об'єкт і предмет дослідження відповідають науково-методичним вимогам.

Науковий виклад змісту дисертаційної роботи визначається поєднанням мети, завдань, наукової новизни та висновків. Представлене дисертаційне дослідження є логічною, структурованою та завершеною науковою працею. Упорядкованість етапів роботи та системність процесу дослідження дозволили розв'язати поставлені науково-прикладні завдання щодо впливу корпоративного обліку/фінансів і організаційно-управлінських рутин на корпоративну соціальну відповідальність в публічних компаніях Китайської народної республіки.

Достовірність і обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих здобувачем у своїй роботі, не викликають сумнівів. До найбільш вагомих здобутків, можна віднести такі наукові положення:

1. У дисертаційній роботі авторкою вперше запропоновано загальну та повну модель двостороннього та багатовимірного аналізу впливу на результативність КСВ. Це дослідження є піонером подвійної дослідницької позиції, що відходить від одностороннього фокусування на ефективності бізнесу в попередніх дослідженнях. На відміну від попередніх досліджень, обмежених рівнями управління чи підприємства, ця робота систематично об'єднує ці перспективи, пропонуючи комплексний аналіз, включно із мікрорівнем. Ця дисертація всебічно досліджує еволюцію практик корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) у Китаї. Зосереджуючись на останніх двох десятиліттях, дослідження заглиблюється в динаміку підприємств на мікрорівні, систематично обґрунтовуючи вплив корпоративної бухгалтерії/фінансів та процедур організації/управління на КСВ.

2. Це дослідження розширює знання про КСВ шляхом аналізу факторів впливу з мікро-, мезо- та макрорівнів, охоплюючи економіку, управління, поведінку, компетентність та навколишнє середовище. У дисертаційній роботі наводиться модифікована структура аналізу процесів, наголошуючи на «Факторах впливу – Поведінкові результати – вплив на результат». Крім того, дослідження будує нову стратегію розвитку КСВ та пов'язану з нею модель, звертаючись до макросередовища цифрової економіки та цілі «подвійного вуглецю».

3. На відміну від попередніх досліджень, які переважно досліджували прямий зв'язок між КСВ та фінансовою/організаційною діяльністю з фінансової, економічної та управлінської точок зору, це дослідження відкриває перспективу, орієнтовану на управління, заглиблюючись у рутинну поведінку підприємств на мікрорівні в бухгалтерському/фінансовому та організаційному обліку/управлінні. Цей підхід розкриває складну взаємодію та вплив рутинної поведінки (внутрішній контроль, надання впевненості щодо КСВ звітності, роль фінансового аудитора у якості КСВ звітності, КСВ та уникнення оподаткування, КСВ та атрибути корпоративного управління) на КСВ.

4. Покращення вимірювання імпаکت-фактора КСВ шляхом диверсифікації показників. Дисертація робить внесок у вдосконалення вимірювання фактора впливу КСВ шляхом прийняття різноманітного набору показників. У той час як попередні вчені переважно оцінювали Внутрішній контроль через елементи дизайну, процесу, недоліків і аудиту, це дослідження розширює сферу індикаторів внутрішнього контролю. Вимірювання тепер виходить за межі перспективи аудиту й охоплює такі операційні аспекти, як корпоративні темпи сталого зростання (SCG), стратегічні міркування, як-от неринкова стратегія, та інші цільові досягнення. Водночас інтеграція корпоративних факторів ризику додає ще більше різноманітності в дизайн показників вимірювання, підвищуючи загальну повноту оцінки факторів впливу на ефективність КСВ.

5. Набула подальшого розвитку концептуальне перевизначення взаємозв'язку стратегічної КСВ та організаційної стійкості у суспільних кризах. Дисертаційна робота представляє нову перспективу, переосмислюючи «стратегічну корпоративну соціальну відповідальність (SCSR)» і досліджуючи її вплив на стійкість організації в умовах криз, таким чином розвиваючи концептуальну основу дослідження КСВ. Використовуючи теорію сигналізації, автор з'ясовує механізм, за допомогою якого впровадження SCSR впливає на стійкість організації під час суспільних криз. Цей механізм поділяється на процес сигналізації, що включає емоційний резонанс, і процес поведінкового зворотного зв'язку, що включає підтримку дії. У дисертації ретельно аналізується, як компанії, виконуючи SCSR, сприяють підвищенню організаційної стійкості, проливаючи світло на складний взаємозв'язок між стратегічною КСВ та організаційною адаптивністю в кризових сценаріях.

6. Набули подальшого розвитку підходи до розвитку КСВ під призмою теорії екосистем підприємства в контексті трансформації цифрової економіки Китаю. Спираючись на «теорію екосистеми підприємства», у роботі ретельно реструктурується нова система розвитку КСВ та модель операційного механізму, адаптована до стратегічного ландшафту трансформації цифрової економіки Китаю.

7. Набули подальшого розвитку перспективи еволюції від КСВ до ESG. У дисертаційній роботі досліджується еволюція КСВ у екологічні, соціальні та врядування (ESG), представляючи ESG як розширення сфери фінансових інвестицій. Базуючись на перспективі зеленого сталого розвитку, дослідження орієнтується на сучасний фокус розвитку КСВ, забезпечуючи детальне дослідження історичної траєкторії та внутрішніх і зовнішніх каталізаторів, що спонукають до переходу КСВ до ESG. Аналіз охоплює тонкі подібності та відмінності між ESG і КСВ, проливаючи світло на стандарти звітності ESG, рамки розкриття інформації та рекомендації. Пропонується перспективна оцінка поточної траєкторії розкриття інформації про сталий розвиток у Китаї, зокрема у відповідності з цілями, окресленими в меті «подвійного вуглецю».

Практичне значення отриманих результатів дослідження.

Наукова значущість результатів дослідження полягає у розв'язанні важливого науково-прикладного дослідження щодо впливу корпоративного обліку та фінансів, а також організаційно-управлінських рутин на корпоративну соціальну відповідальність публічних компаній в Китаї.

Практичне значення отриманих у роботі результатів полягає у прикладному застосуванні запропонованого комплексу методичних засад і прикладних пропозицій в процесі управління взаємозв'язком між корпоративною соціальною відповідальністю (КСВ) і обліку/фінансової поведінки і організаційно-управлінських рутин.

Головні результати, отримані особисто автором.

Наукові положення, висновки і рекомендації дисертаційної роботи достатньо обґрунтовані, достовірні та впливають із результатів дослідження. Робота має логічно побудовану структуру висновків, які обумовлені характером дослідження.

Дисертаційна робота Чжан Лі складається зі вступу, основного змісту, що включає 3 розділи, висновків, списку використаних літературних джерел, що налічує 196 джерел та додатків. Основний зміст роботи викладено на 214 сторінках основного тексту, включаючи 19 таблиць, 15 рисунків.

Вступ містить усі належні структурні елементи: загальна характеристика дисертаційної роботи, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами, особистий внесок здобувача в дослідження, апробація результатів, подані публікації за темою роботи, структура і обсяг.

У першому розділі «Характеристика корпоративної соціальної відповідальності як елементу управління підприємством» досліджується фундаментальна природа корпоративної соціальної відповідальності (КСВ), окреслюються її основні елементи та компоненти, які складають її суть у контексті управління підприємством. У цьому підрозділі розглядаються теоретичні досягнення, які сформували концептуальну основу КСВ. Досліджуючи ключові теоретичні точки зору, він дає змогу зрозуміти, як розвивається КСВ, і як різні теорії сприяють нашому розумінню цієї багатогранної концепції. Огляд літератури в цьому розділі критично аналізує взаємозв'язок між якістю ініціатив КСВ та їхньою складною взаємозалежністю з фінансовими та діловими процедурами фірм. Узагальнюючи наявну літературу, він має на меті встановити всебічне розуміння того, як на якість КСВ впливає та, у свою чергу, взаємовпливає фінансова та бізнес-практика підприємств.

У другому розділі «Сучасний стан корпоративної соціальної відповідальності в КНР» представлено поглиблений аналіз сучасного стану та особливостей соціально відповідальної діяльності суб'єктів господарювання Китаю. Він має на меті запропонувати комплексний огляд ландшафту ініціатив КСВ у китайському контексті. Зосереджуючись на бухгалтерському

та фінансовому аспектах, у цьому розділі досліджується взаємозв'язок між звичайними фінансовими практиками та корпоративною соціальною відповідальністю в китайських економічних суб'єктах. Простежується, як фінансові аспекти впливають на ініціативи КСВ і навпаки. Заглиблюючись в організаційні та управлінські аспекти, цей підрозділ розглядає взаємозв'язок між звичайними організаційними практиками та корпоративною соціальною відповідальністю в китайському бізнес-ландшафті. Досліджується, як організаційні та управлінські процедури впливають на діяльність КСВ і на них впливають. У цьому розділі пропонується узагальнене розуміння стану КСВ у Китаї, з особливим акцентом на проаналізованих аспектах соціально відповідальної діяльності суб'єктів господарювання та їх взаємодії з фінансовими, організаційними та управлінськими процедурами підприємств.

У третьому розділі «Формування та впровадження вдосконаленого механізму управління КСВ на підприємствах» авторкою детально обговорюються результати емпіричного аналізу, надаючи розвитку ідеям, отриманим на основі даних, зібраних під час дослідження. Шляхом критичного аналізу емпіричних результатів він має на меті з'ясувати ключові моделі, кореляції та наслідки, пов'язані з управлінням КСВ на підприємствах. Зосереджуючись на майбутній траєкторії управління КСВ у Китаї, цей підрозділ досліджує майбутні тенденції розвитку та формулює практичні стратегії. Прогнозуючи розвиток ландшафту, він прагне спрямувати підприємства до ефективних практик КСВ, які відповідають динамічному соціально-економічному контексту. У цьому підрозділі простежується шлях еволюції від корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) до екологічних, соціальних та врядуєвих аспектів (ESG). Спираючись на практики розкриття інформації про сталий розвиток у Китаї, він досліджує, як практики КСВ перетворюються на ширшу структуру ESG.

З метою отримання обґрунтованих результатів у дослідженні, авторка використовувала широку інформаційну базу, наукові публікації, норми та нормативи, а також різноманітні рейтинги публічних компаній у Китаї. Обґрунтованість наукових положень та висновків, викладених у дисертації, підтверджується значним обсягом проведених досліджень, глибоким науковим аналізом з використанням передового зарубіжного досвіду, застосуванням сучасних методів аналізу та апробацією їх на науково-практичних конференціях та в промисловій діяльності. Зокрема, основні тези дисертаційної роботи були представлені і отримали позитивні відгуки на трьох науково-практичних конференціях.

Був проведений аналіз звіту перевірки на плагіат на наявність текстових запозичень (програма [StrikePlagiarism.com](https://www.strikeplagiarism.com/)). Дисертантка дотрималася академічної доброчесності та норм законодавства про авторське право, порушення яких, як і академічного плагіату, не виявлено. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела, зазначені у списку використаних джерел, визначено особистий внесок авторки в опублікованих у співавторстві наукових працях. Можна дійти висновку, що дисертаційна робота Чжан Лі (Zhang Li) на тему «Advancements of corporate social

responsibility practice in China: the case of the impact of business and financial routine on CSR» («Удосконалення практики корпоративної соціальної відповідальності в Китаї: економічне оцінювання впливу ділової та фінансової рутини на КСВ») є результатом самостійних досліджень здобувача і не містить елементів плагіату та запозичень згідно постанови КМУ від 12.01.2022 № 44 п. 9. Використані ідеї, результати і тексти інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Повнота викладення матеріалу дисертації у наукових публікаціях.

Основні результати дослідження опубліковано у достатній кількості наукових публікацій - 10 наукових працях. Зокрема, шість публікацій здобувача було опубліковано у періодичних наукових виданнях, індексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, одна публікація - в наукових виданнях, включених до переліку фахових наукових видань України. Більше того, основні результати дослідження було викладено на трьох міжнародних науково-практичних конференціях, у яких здобувачка взяла участь.

Наукові праці, що відображають основні положення дисертаційного дослідження:

Статті в наукових виданнях, включених до переліку фахових наукових видань України:

1. Pasko, O., & Li, Z. (2020). Exploring the hotspots and frontiers of corporate governance in emerging markets: a bibliometric analysis based on Web of Science Core Collection and Citespace, *Scientific Notes of Ostroh Academy National University, "Economics" Series*, 1(19(47)), 64–73. [https://doi.org/10.25264/2311-5149-2020-19\(47\)-64-73](https://doi.org/10.25264/2311-5149-2020-19(47)-64-73)

Статті в періодичних наукових виданнях, індексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus

2. Pasko, O., Zhang, L., Bezverkhyi, K., Nikytenko, D., & Khromushyna, L. (2021). Does external assurance on CSR reporting contribute to its higher quality? Empirical evidence from China. *Investment Management and Financial Innovations*, 18(4), 309–325. [https://doi.org/10.21511/imfi.18\(4\).2021.26](https://doi.org/10.21511/imfi.18(4).2021.26)

3. Pasko, O., Zhang, L., Oriekhova, A., Hordiyenko, M., & Tkal, Y. (2023). Corporate social responsibility and corporate tax aggressiveness: Evidence of mandatory vs. voluntary regulatory regimes impact. *Problems and Perspectives in Management*, 21(2), 682–700. [https://doi.org/10.21511/ppm.21\(2\).2023.61](https://doi.org/10.21511/ppm.21(2).2023.61)

4. Pasko, O., Zhang, L., Oriekhova, A., Gerasymenko, N., & Polishchuk, O. (2023). Solving the choice puzzle: Financial and non-financial stakeholders preferences in corporate disclosures. *Investment Management and Financial Innovations*, 20(4), 434–451. [https://doi.org/10.21511/imfi.20\(4\).2023.34](https://doi.org/10.21511/imfi.20(4).2023.34)

5. Pasko, O., Zhang, L., Tkal, Y., Hordiyenko, M., Popova, L., & Abraham, Y. (2021). Can CSR Engagement and Strong Internal Control Enhance Sustainable Corporate Growth? Evidence from Chinese Listed Companies. *Pakistan Journal of*

Commerce and Social Sciences, 15(3), 497–521.
<http://jespk.net/paper.php?paperid=4438>

6. Pasko, O., **Zhang, L.**, Tuzhyk, K., Proskurina, N., & Gryn, V. (2021). Do sustainability reporting conduct and corporate governance attributes relate? Empirical evidence from China. *Problems and Perspectives in Management*, 19(4), 110–123. [https://doi.org/10.21511/ppm.19\(4\).2021.10](https://doi.org/10.21511/ppm.19(4).2021.10)

7. Pasko, O., **Zhang, L.**, Oriekhova, A., V. Aleksanyan, Hordiyenko, M., & Tkal, Y. (2023) Do financial auditors impact sustainability reporting? The effects of big four financial audits on the quality of CSR reports in China, *Intellectual economics*, vol. 17 (2) (Forthcoming)

Матеріали конференцій

8. **Zhang Li**. Determinants of CSR Disclosure: Empirical Evidence from China/ Modern issues and prospects of accounting, analysis and control in condition of economic globalization/ Abstracts of the XII International Scientific Conference for Young Scientists, Graduate Students and Students/ Тезиси докладов XII Международной научно-практической конференции молодых ученых, аспирантов, соискателей и студентов Выпуск 14 Інформаційно-видавничий відділ Луцького НТУ Луцьк – 2020/ P. 383 – 385.

9. **Zhang Li**, Pasko Oleh. Accounting conservatism and corporate social responsibility nexus: evidence from China/ Modernization of economy: current realities, forecast scenarios and development prospects III International scientific-practical conference 28-29 th of April 2021/ P. 119 – 120.

10. **Zhang L.** Sustainability reporting relevant to corporate governance attributes relate? Empirical evidence from China / Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку Матеріали ХХІ-ої Міжнародної науково-практичної конференції (07 червня 2022 року, у м. Дебрецен (Угорщина), дистанційно) / P. 27 – 30.

Зауваження і побажання до змісту.

Позитивно оцінюючи дослідження загалом, варто звернути увагу на низку дискусійних положень та зауважень. Зокрема у дисертаційній роботі здобувача:

1. Перший розділ роботи, присвячений теоретичним аспектам КСВ, може бути розширений, зокрема, з урахуванням більш широкого спектру поглядів на цю тему та врахуванням сучасних тенденцій у теорії КСВ.

2. У третьому розділі, що стосується практичних стратегій управління КСВ, слід більш детально розглянути практичні аспекти впровадження запропонованих стратегій та їх ефективність в конкретних умовах китайського бізнесу.

3. У третьому розділі, присвяченому еволюційному шляху від КСВ до ESG, слід більш докладно обґрунтувати цей перехід, враховуючи особливості китайського контексту та практики сталого розвитку.

4. З метою міжнародної адаптації позитивного досвіду впливу корпоративного обліку/фінансів і організаційно-управлінських рутин на корпоративну соціальну відповідальність, у розділі 2 доцільно було провести

порівняльний аналіз існуючих підходів в публічних компаніях України (Європейського Союзу) та Китайської Народної Республіки. Така компоративістична розвідка значно б підвищила цінність дисертаційної роботи.

5. При формулюванні рекомендацій стосовно впливу особливостей корпоративного обліку/фінансів та організаційно-управлінських рутин на корпоративну соціальну відповідальність, бажано враховувати ризики, з якими компанія може зіткнутися на нестабільному ринку, особливо при участі в міжнародній торгівлі.

Однак, зазначені зауваження є предметом наукової дискусії і не знижують загального позитивного враження від дисертаційної роботи Чжан Лі.

Відповідність дисертації спеціальності та профілю ради

Дисертаційна робота Чжан Лі на тему: «Удосконалення практики корпоративної соціальної відповідальності в Китаї: економічне оцінювання впливу ділової та фінансової рутини на КСВ», яка подана до захисту у спеціалізовану вчену раду на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 07 «Управління та адміністрування» за спеціальністю 073 «Менеджмент» за своїми актуальністю, науково-теоретичним рівнем, основними результатами, основними положеннями і результатами опублікованими у фахових виданнях, новизною результатів та практичним значення відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог до оформлення дисертації» та Постанові Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 341 від 21.03.2022. Зміст дисертації відповідає паспорту спеціальності.

Рецензент:

доцент кафедри менеджменту
імені професора Л.І. Михайлової
Сумського національного
аграрного університету
кандидат економічних наук,
доцент

Тетяна ХАРЧЕНКО

